

SKRÄDSEP JA KUUESEPP¹

Henn Saari

Vaatamata sellele, et Andrus Saareste 1940. aastal *rätsepa* etimoloogiat, nagu Eduard Ahrens selle andnud oli, tublisti kaitses ja *rätt-sepa*-legendi ümber lükkas, pakub see nüüdiskirjakeele taustal iseärasena tunduv sõna ikka huvi. Lisa, mille siinkirjutaja saab selle sõnalukku tuua, on kasin, aga eks siis järgmine, targem saa jälle omad lisandused lisada ja parandused teha. Vahest olulisim komplement Saarestele on allpool tähelepanu juhtimine sõna morfoloogiale ja keskalamsaksa taustale.

Mägiste ja Saareste. Üks põhjus, miks on nüüd veel mõtet *rätsepa* sõnaloo juurde tagasi tulla, on käesoleva raamatu kättevõtjale hästi teada. Teine on see, et nii Alo Raun kui ka Julius Mägiste on aastaid, isegi kuni 42 aastat pärast Saareste artiklit olnud teisel seisukohal, aga nüüdne eesti filoloog vaatab iga etimoloogilise küsimuse puhul esmajoones Rauna ja Mägistet. Raun on lakooniline: “*rätsep vt. rätt*” ja “*rätt e-*vd-sm-ing.*: ing. rätta*” (1982 : 148). Mägiste 1982/83: 2608 väärrib täpset tsiteerimist:

rättl, -i = *rät'ik* ÖS [- incl sugulaskeelte ainestik]; hierzu gehört wahrsch auch estn. ÖS *rätsep*, -a, Wied. *rätsep*, -i ~ -a, *rät-sepp*, -sepa ‘Schneider’ als Zuss. von *rätt* (< *rätta*) + *sepp* ‘Schmied, Handwerker’ (> fi. Schriftspr. veralt. *rättiseppä* ‘Schneider’) da die Annahme (von Ariste ....., s. schon E. Ahrens ....), dass der Anfangsteil dieser Zuss. von schwed. *skräddare* ‘Schneider’ herrühre, nicht genug begründet zu sein scheint, ..

Mägiste, tähendab, peab *rätt-sepa* versiooni (ei siiski enamaks kui) tõenäoseks ja nimelt põhjusel, et Aristelt ning Ahrensilt pärinev seletus rootsi sõna abil ei näi olevat küllalt põhjendatud. Oletan, et Mägiste ei pidanud selle kutseala puhul rootsi allikat sellepärast piisavalt usutavaks, et sõna on ilmselt rootsi ajast vanem ja ranna- ning saarterootsi murded vaevalt küll jaksasid niisugusele kutsealale üle-eestilist nimetust anda. Pelk oletus see Mägiste isiku puhul muidugi on, kuid selline mõttekäik võib tekkida kellel tahes. Mis aga tsitaadist kindlalt selgub, on tõsiasi, et Mägistel ei olnud

---

¹ Keele kultuurikihist 4. – Eelmised artiklid (1, 2, 3) on ilmunud “Keeles ja Kirjanduses” 1975, lk 357–360, ja 1976, lk 20–29, 217–224.

räti artiklit kirjutades Saareste 1940. aasta artiklit käepärast. Niimelt kui oleks olnud, poleks ta jätnud punktirida ja lünka Ahrensi nime järele, vaid teadnuks täpselt, kus ja mida Ahrens ütleb. Tsiteerin Saareste 1940: 226 järgi: “*”rätsep* Schneider, F [= soome] *räätäri, raatari, kraatari vom S[chwed]. skräddare* (PD. [= platt-, alamsaksa] *Schröder*). Der Ehste hat *sep* hinzugefügt” (Gr. d. Ehstn. Spr., 1. tr., lk 125, 2. tr., lk 163).” Muide ei ole siinkirjutaja seni leidnud Paul Ariste asjaomast mõtteavaldust (ta ei käsitle *rätsepat* oma eestirootsi laenude käsitluses 1933, ei ka Georg Mülleri laene ega XVI sajandi trükiseid vaatlevas kirjutises, mõlemad 1940) ja nii pole võimatu, et see on olnud (ka) suuline, nagu seda on Ariste maining Saarestele, et kuskil Tormas (või Laiusel) on *Reatsepa* talu (Saareste 1940: 227).

Soome *rättiseppä* kohta teab Saareste ütelda, et seda on püüdnud Taneli Juslenius XVIII sajandi keskpaiku soome keelde istutada (Saareste 1940: 226 viitega Heikki Ojansuule). Soome *rätti*-teisendit (*rätty* kõrval) on Ojansuu pidanud laenuks põhjaeesti keelekujust (Saareste 1940: 227; Ojansuu 1916: 181).

Saareste enese puhul alustagem tema resolutsioonist: “Ülalesitatud kaalutlustel suureneb tõenäolisus, et meil on siin tegemist rootsi laensõnaga, mis võis esialgu kuuluda kas **räädal* või **rädal* või koguni **reedal*, **redal* .., mille lähtekujuks on rootsi *skräddare* (nagu ka soome sõnal *räätäli*). *Kingsepp*, *potsepp*, *raudsepp* jne. eeskujul kujundati aga peagi sellest liitsõna *rääd-sepp*, *rätsepp* (? *reetsepp*)” (1940: 228). Et pärast mitte tagasi tulla, olgu tähendatud, et *al-* või *er-*vaheastme kohta pole seni ühtegi tõiget leidunud ja tema olemasolu pole *rätsep*-sõna kujunemiseks foneetiliselt ega sõnamoodustuse seisukohalt vajalik. Liitumimoodustuse vinklist võib *rät-* väga hästi olla nn *rääs*-tüüpi edeosa (Saari 1996: 161 *räästool* ‘kantsel’), kuuludes seega rahvusvahelises lingvistikas tuntud *cran*-laadsete keelendite hulka.

Saareste kirjutises torkab kõige enam silma, et peale Ahrensi viite alamsaksa keelele ei ole seal keskalamsaksa keele kui laenuallika võimalust üldse nimetatud. Seevastu on ootuspäraselt vaadeldud juba tollal, 1940. aastal võimaliku põhjalikkusega eesti murdeid, kusjuures peatähelepanu on pööratud – nagu see sõnainimeste juures üsna tavaline – ainsuse nominatiivile ja sõna morfoloogia kohta antud ainult lühike resümee artikli lõpus (: 228):

Huvitav, et selles liitsõnas teist osist *sepp* on rahvakeele enamik, ühiskeel ja kirjakeel hakanud käsitlerna suffiksiks (nõnda vähe on keelises teadvuses siin püsinud side sõnaga *sepp*), kääntes sõna *rätsep* kujul part. sg. *rätsepat*, gen. pl. *rätsepate*, part. pl. *rätsepaid*. Täendusliku isolatsiooniga on vististi seletatav *-sep*-osisel ka säärane edasiareng nagu Halliste teisendis *rätsemp*.

Seepuhul võime küsida: miks just selles sõnas? Ja kas ainult? Näiteks *puusemp* puudub nii Saareste “Eesti keele mõistelisest sõnaraamatust” kui ka Valdek Palli toimetatud “Väikesest murdesõnastikust” ehk Eesti Keele Instituudi eesti murrete üldsõnavarakogu registrist, on aga tuntud perekonnanimena tänini.

Laenuallikad. Tutvugem nüüd keskalamsaksa ja seejärel rootsi ainesega.

Schillerist-Lübbenist (4. kd 1878) selgemat märkimisviisi pakuvad Lasch 1914 ja Lasch-Borchling (III köite 14. anne 1961), kus märksõna kajastab paremini tegelikku, germanistidele teada olevat hääldust. Meenutagem siiski, et keskalamsaksa kirja-piltidest umlaut sageli ei nähtu ja et *sch* taga võib peituda *sk*-hääldus või vastupidi. Laschi-Borchlingi märksõna on *schröder* ja meid huvitavad tsitaadid *schrädere* (eeskätt Ostfaalist²) ja *schrêdere* 1. ‘rätsep’; 2. ‘*scabro*’, aga ka Tallinna märkmeteraamatu *schru-der*.³ Vastav lõikamist või tükeldamist märkiv verb on *schrôden*, *schrâden* (tuumala Ostfaalis), mis nõrgalt pöördumise kõrval tugevalt pöördudes annab *ê*-ablaudi. Siit ka nt Schilleri-Lübbeni *schrôt* ‘lõigatud tükk’ Sama sõnatüve *a*-line teisend on teada hilisest Riiastki (Gutzeit 1887: *schrâd* ‘kiivas, viltune’). Vokaal on igal juhul pikk.

Tallinna kodanikeraamat 1409–1624 (Greiffenhagen 1932) tunneb varasemast ajast eeskätt *o*-, *ö*-list varianti, kuid see ei tähenda veel, et vokaali variatiivsust polnud, sest üks ja sama kirjur või raekirjuritraditsioon hoidis loomulikult ühest kirja-pildist kaua kinni. Ilmsed kutsenimetused on 1415 ja 1417 *de schroder*, 1423 *de schröder* (*o*-l mingi märk, vist tilluke *e*), 1519 *de lubessche scroder*. Vist kutsenimetus, aga võib-olla sekka ka nimi on 1535. aastal korduv *scroder* Ilmsed lisa- või perekonnanimed on

² Meile ajaloost paremini tuntud Vestfaal (Westfalen) on Münsteri-Paderborni kant, Ostfaal (Ostfalen) on Hannoveri-Braunschweigi maa Harzi mägede ja Lüneburgi nõmme vahel.

³ Tallinna Oleviste kogudusest on XIV sajandil teada *Gregorius schruder*, kuna muidu esinevad samas allikas *scrodere* ja *scroder* (Johansen 1935: 68, 69, 71).

1428 *Schröder*, 1520 *Hans Scradler*, 1521 *Both Schroder*, 1538 alamsaksa eesnimega *Harmenn* ja 1558 kõrgsaksa eesnimega *Herman Schroder* Kui Schiller-Lübben märgib, et *snider* tähendab igasugust 'lõikajat'⁴ ja 'rõivniku'⁵ tähenduses esineb harva, siis Tallinna raekantselei näikse 1560. aasta paiku üle minevat pool alam-, pool kõrgsaksa⁶ kujule: 1564 *ein schnider*, 1570 *Hans Schulte schnider* jne, miskõrval *Henningk Snider* 1535. aastal ilmselt nimena ette tuleb.

Kuid kui vaadata veel muid Tallinna allikaid sest ajast peale, kui kirjurid hakkasid ladina keele asemel alamsaksa keelt kasutama, siis jääb üsna selge mulje, et Tallinnas domineeris *o-*, *ö-*line sõnakuju (Johansen 1935; Nottbeck 1890 ja 1892). See jätab väga vähe tõenäoseks, et *rätsep*-sõna võiks olla Tallinna kiirgalas ainult või peamiselt alamsaksa algupära.

Rootsi sõnakujul on oma silmatorkav iseärasus võrreldes mitte üksnes eeltoodud alamsaksa näidetega, vaid ka samatüvelise verbiga rootsi keeles endas: esisilbi vokaal on lühike ja esisilbi suleb pikk meedia; kirjapilt on *skräddare*. Jälgides Hellquisti (3. tr korustrükk 1966), näeme verbi olevat lahtise esisilbiga pikavokaalse *skräda*, vararootsi keeles (enne 1520) dentaalspirandiga *skrædha*; substantiiv on aga ka vararootsi keeles olnud *skräddare*; kuid siiski märgib Hellquist sulgudesse "även *skredare*" 'ka *skredare*' Nagu allpool näeme, mängib see vokaali kvantiteedi kõikumine mõningat rolli eesti murdeainestiku tõlgendamisel. Võimalike laenuallikatena nimetab Hellquist varafriisi sõnakuju *skrēdere*, kus *ē* on *ā*-umlaut, ja keskalamsaksa *schräder*'it. Seejuures on tähenduse spetsialiseerumine 'lõikajalt' (muu hulgas 'kohitsejalt') 'rätsepale'

⁴Tallinna rätsepatega samasse tsunfti kuulusid, kuid tuleb nendest lahus hoida riide- või kalevikaupmehed, keda kutsuti samuti "lõikajateks" kuid teise sõnaga (*scherer*, kõrgsaksa *Gewandschneider*, *-scherer*).

⁵Schilleril-Lübbenil "Schneider, Kleidermacher" Viimane ajendas ka eestikeelset sünonüümi katsetama, kusjuures läti nüüdis- (mitte väga ammu uudis-) sõna *drēbnieks* (*drēbes* 'riided, rõivad') omakorda takka tõukas. Eestiaegsete rätsepate moodustatud *riietur* ei ole tänasekski hakanud sobima *ur*-tuletiste üldmalliga. Läti vanem sõna on ilmselge keskalamsaksa laen *skroderis* (pika diftongistunud *o*-ga), tuntud näiteks Rüdolfs Blaumanise näidendi pealkirjast "Skroderdianas Silmačos" ('rätsepapäevad Silmačil' eesti traditsioonis "Rätsepad Sillamatsil").

⁶*Oberdeutsch* 'ülemsaksa keel' ei ole just see mis *Hochdeutsch*, mille siin tõlgin 'kõrgsaksa keeleks'. Ülemsaksa murdeala on osa kõrgsaksa omast ja tal ei olnud nüüdisaksa kirjakeele kujunemisel erilist omaette otsustavat osa.

ennemini hilisem kui varane.⁷ Vokaali lühiduse ja *-dd-* asjus on arutatud oletatava keskalamaksaks **schradder*'i võimalust, kuid Hellquist ei näi seda pidavat kindlaks asjaks.⁸

Kutseala. Rätsepatöö ajaloost praegustel Eesti aladel ei leia just palju keelelisi pidepunkte. Teateid, mis ütlevad rohkem, kui et rätsepad olid lihtsalt olemas, on kogunenud natuke XIV–XV ja juba enam XVI sajandi kohta. Kui küsida, mis rahva liikmed nad olid, siis teavad Tallinna olude uurijad, et tsunft oli sakslaste käes (Johansen, zur Mühlen 1973: 195 XIV sajandi teise poole kohta: „.. ein fast rein deutsches Handwerk”), aga Ferdinand Linnus kinnitab, et “vähemalt orduaja teisel poolel, otsustades väheste sellest ajast säilinud vakuraamatute järgi, leidub enam-vähem ELUKUTSELISI KÄSITÖÖLISI eestlastest maaelanike hulgas võrdlemisi rohkesti. Need on pea kõik üksjalgade seisuses ja sageli maavabadki” (EA II: 259). Arnold Soom, kes on kõigele muule lisaks eriline asjatundja XVII sajandi maakäsitöö alal, nimetab kaht aadli teenistuses oleva rätsepa nime, millest teist ta peab tõenäoselt sakslase omaks: *Jürgen Frank* ja *Thomas Johan Saurich* (Soom 1957). Mis aga üksikugi teatena tähelepanu väärib, on see, et kui Saareste ei tea XVII sajandil linnades ja alevikes tegutsenud eesti soost rätsepate eesti-keelseid nimetusi (1940: 225), siis Linnus on XVI sajandi esipoolelt, Läänemaa vakuraamatust leidnud sarja *Hep(p)esepp*, *Hariasepp*, *Lauesepp*, *Kaskasepp* ja *Kuuesepp* (EA II: 259). Kahju, et see sari pikem pole, muidu näeks, kas trohheilise edeosa seadus kehtis Läänemaal laiemaltki kui neis viies liitumis! Lootkem, et *kuuesepp* tähendas rätsepat või sellele lähedase ameti pidajat.

⁷ Väga kahju, et Atlas Linguarum Europae, kuhu on küll ‘kingsepp’ kavandatud, ei hakka sisaldama ülevaadet rätsepa nimetamise viisidest. Põgus meenutus toob esile, et vanad roomlased kutsusid kingseppa “õmblejaks” *sutor*, ent rätsepat, kes rõivaid parandas, “parandajaks” *sarcinator* ~ *sartor*, ja kui ta neid tegi, siis “riietajaks, rõivategijaks” *vestitor* ~ *vestifex*. Juurdelõikuse tähtsusest on hakanud kõnelema prantsuse *tailleur* (sellest inglise *taylor*) ja saksa *Schneider* ~ *Schröder*. Vene *portnoj* on olnud *portnoj švec*, kus *port-* märgib jämedat linast või kanepist riidet (vrd nt *portjanka* ‘jalarätt’). Seevastu tšehhi *švec* on taas ‘kingsepp’ Ungari *szabó* ‘rätsep’ verb *szab* ‘(üks tähendusi:) juurde lõikama’ ja *szabás* ‘lõikus, lõige, snitt’ kuuluvad ühte. Jne.

⁸ “I fråga om *-dd-* jfr Sjöros Nysv. Stud. 86 (som tänker sig möjligheten av ett mltly. **schradder*)” sub *skrädare*.

Kuusepa-taolisi nimesid või nimelisandeid on teada teisigi. Läänemaa vakuraamatus on *Neitenorme* küla all üksjalg *Andres Kuseppenßon* (Stackelberg 1927/29: 158). Vakuraamatu kui ajaloallika trükkitoimetaja kahtlustab, kas selle taga ei peitu mitte *Puusepp*, olgugi *K* selgesti kirjutatud, või *Kuusepea*. Võiks lisada, et tuleb ju arvesse veel *Pihlap*-, *Kuslap*-tüüpi lisa- või perekonnanimi *Kuusep*. Nii *Kuusepp* kui ka *Kuusep* võib peituda 1599. aasta Poola andmestikus leiduvate tõigete taga. Peremees *Kusep Hans*'ul on olnud *Welest*'is, kuskil mulgi areaalis, poole adramaa suurune talu; *Iberpol*'i lossi all on elanud poole adramaa mees *Hanus Kusieb* ja samas, täpsemini *Tamza*'1, *Jak Kuzieb* (Jakubowski, Kordzikowski 1915: 24, 274, 278; Mägiste 1969: 173 – sisaldab paar viga).⁹

Muude puhteesti rätsepanimetuste järgi ei ole siinkirjutajale seni leidunud, kuid see *Kuusepp*, Läänemaa vakuraamatus tõesti selliselt otsekui tänapäeva ortograafias kirjutatuna, päästab valla ahela, millest saaks hea tüki lennartistlikku literatuuri. Lennartistlik, see on selline, mis sobib hõreda informatsiooniga, kuid just teabe hõreduse tõttu ei ole tõestatav, nagu näiteks Thule paigutamine Saare- kui tulemaale Kaali kraatrite pärast.

Kullamaa kihelkonna Väike-Kalju külas (*Calge minor*) on kolme üksjala seas leidunud *Kuusepp Tito* (Stackelberg 1927/29: 188–; *Tito* on selles vakuraamatus üks harilikumaid nimesid, vrd Saareste 1923: 104).¹⁰ Nüüd aga loeme Paul Johanseni ja Heinz von zur Mühlени raamatust “Saksus ja umbsaksus kesk-aegses ja varauusaegses Tallinnas” et “vahest on ka nimi *Kuusesappen* (1481; eesti *kuuesaba* ‘Rockschoß’) elukutsest saadud” (Johansen, zur Mühlen 1973: 195–). Võib-olla tõesti ja äkki koguni otsesemalt, kui raamat arvab. Sama raamatu registriosa toob esile

⁹ Midagi kindlamat oletuse kohta, et võib tegemist olla lisa- ja perekonnanimede *p*-formandiga, ei saa siinkirjutaja veel öelda. Eriti ei ole selge selle formandi dialektoloogiline areaal isegi mitte perekonnanimede lauspaneku aastaiks XIX sajandi esipoolel. Aga poola moodi kirjutatud kohanimede laitmatu dešifreerimine jäägu Poola aja asjatundjate hooleks.

¹⁰ Et ei ununeks: kuigi järgosa ‘-poeg’ ees on vakuraamatus üldiselt vokaal, leidub siin ka üks genitiivi *n*-i säilimise juhtumeid: *Tito Lutzonpoick* (Stackelberg 1927/29: 188).

veel *Andreas Kuwesaepes'e*, kus genitiiv *kuue* näikse olevat liidetud *saabas*-sõnaga, ja osutab Kuivsaapa talu muistendile.

Kuivsaapa koht on olnud Halliste kihelkonnas Vana-Karistes. Sellest päritavast vabatalust, mille peremees mõõdukat raharenti maksis ja tegu ei teinud, räägib rahvasuu, et Karl XII seal lähedal jahil või lahingus olles kaotas saapa sohu. Talu peremees andnud talle kuiva saapa jalga ja saanud tänuks talu põlisrendile (Biennmann 1897: 268–; lugu on jutustanud ka Jaan Jung “Kodumaalt”-sarja Sakala numbris 1878). A. v. Dehn Suure-Kõpust on “Inlandis” tsiteerinud mitmeid tolle talu dokumente, rootsikeelseid küll kahjuks saksakeelsete tõlgete järgi, mis originaalide juures leidunud (Dehn 1860). Talu ja selle asukate nimed on: Dehni enda tekstis ikka nagu Bienemannilgi *Kuiwsapa*; 1624. aasta revisjonis *Kuysabs* (samam *Liplab*; zur Mühlen 1985 sub *Saapaküla*); edasi Dehni järgi 1643 tõlkes *der Bauer Kuissepe Michel*; 1645 tõlkes *der Bauer Cuisab unter Karristhoff*; 1673 tõlkes *Kuisaper Pet(t)er* (-er võib olla saksa elanikusufiks); 1688 mitte enam tõlkes *Kuisap Peter*; 1690 saksa tekstis *Kusap Peter*; 1696 ühel rootsiaegsel kaardil *der Kirchenbauer Kuiwa Sabast*; Tartu-Pärnu Majandusvalitsuse atestaadis 14. märtsist 1831 *des .. Kuiwa Seppa Peter, gegenwärtigen Inhabers des dasigen Gesindes Kuiwa Seppa* (aga Dehn märgib, et *Kuiwa Seppa* on kirjutusviga); Dehniga on kohtunud intelligentne vanaperemees *Hendrik Sabas*.

Mida siit näha? Esiteks ei näe siit selgemat “saabast” enne kui aastal 1696, kusjuures miski ei garanteeri, et -st ei ole algupäralt käändelõpp, nagu neid kohanimede võõrkeelsetes ülestähendustes nominatiivide asemel tihtigi leida. 1624. aasta revisjoni *Kuysabs*'i *s* võib olla õige mitmel viisil tekkinud, näiteks saksa või läti käändelõpp olla.

Teiseks on järgsilpide ja eriti nende vokaalide reduktsioon mulgi murdealal kõike muud kui ootamatu. Hästi tuntud on sealt *a* redutseerumine *ä-*, *e*-taoliseks häälikuks. Aga *e* reduktsioon järgsilpides *ä*-ks on vana visa protsess laiemaski arealis. Sellele osutavad näiteks vanad kirjapildid *pähä* ja *päha*. Tänapäeval paneme tähele, et mida noorem eestlane, seda “*ä*-mad” on järgsilpide *e*-d. Meenutagem lisaks, et keskajast pärit nimedes ei pruugi umlaut olla järjekindlalt märgitud. Nii kirjurite ebatäpsused kui ka rahvaetümoloogiline tõlgendusind on nimekujusid rohkesti mõjutanud.

Kolmandaks ilmub XIX sajandi esipoolel äkki selge *Kuiwa Seppa Peter*. Dehn peab seda küll kirjutusveaks, aga kas ta seda on? Eks võinud Majandusvalitsusel olla kasutada vanu registreid või muid ürikuid, mille varal talu identifitseeriti, ja *Seppa* osutada just vanemale nimekujule? Ütleksin, et nime järgosa on algselt olnud ENNEMINI *sepp* kui *saabas*. Näib küll, et kuskilt lisandus *s* ja sellest sai alguse kaugeleulatuv ümbertõlgendus, millest tulid *Saapa* küla ja perekonnanimi. Ka *kuiv* ei paista enne kui 1696. *Kui-*, *Cui-* võis sisaldada pikka *u-d*.

Ühtekokku on siis nõnda, et teada olev ainestik ei takista Kulamaa *Kuuesepa* ja *Kuivsaapa* talu nime keelelist ühendamist. Tõendamaks midagi positiivset on faktid muidugi puudulikud.

Aga miks Saareste annab *rätsepa* tõenäoseks laenumisajaks XVI sajandi (1940: 228), ei ole selge, sest juba 1363 olid Tallinnas rätsepate määrused (skraa) ja teisalt on teada, et keskajal oli eestlasi linnades rohkesti. XV aastasaja lõppveerandil peeti vajalikuks asutada mõlema Tallinna linnakiriku juurde "umbsaksa" jutlustaja ametikoht. Eriti tuli Tallinnas ja Tartus eestlaste rohkus ilmsiks reformatsioonimõllus (EA II: 313–, Rudolf Kenkmaa tekst), aga kuigi see oli juba XVI sajand, ei saanuks neid paarikümne aastaga kuigi palju linnadesse sigineda. Rootslaste, taanlaste ja soomlaste olemasolu keskaja Tallinnas on liiga teada asi, et sellest siin lähemalt rääkida. Meenutatagu vaid, et need rahvarühmad üheskoos vastandusid nii mõneski, eriti aga majandusõiguslikus mõttes sakslastele. Nad olid *Bönhase* de ehk vusserite tekkepinnaseks. Muide läks linnavusserite ja maakäsitöölise vastane võitlus lahti eriti Gustav II Adolphi ajal, kusjuures eestvõtjaiks olid Olevi ja Kanuti gild (Soom 1957: 4). Tsunftirätsepad käisid Kanut Püha varju alla.

Selge on aga, et ei maa- ega linnarätsepate ametiala ei võrsunud eesti küla rätikutegijatest spetsialiseerumise või mõisas täiendõppe saamise teel. Kas etnograafid või folkloristid on kuulnud, et, ütleme, XV sajandil või ka XVI Indal võis olla nii lihtsa asja kui rāti valmistamisele spetsialiseerunud maaelanikke? Või linnahalle? Kas oleks võimalik, et orduaegne eestlane ei teinud rāti ja ülikonna vahel vahet ja nimetas eeskätt linliku käsitöö meistrit säherduse sõnaga?

Vana kirjakeel. Sellele, mis Saareste leidis vanema kirjakeele mälestistest, on vähe lisada. Vaadakem repertuaar kähku üle. Goe-kenil 1660 on “schneider / (sartor) *Rett-Sepp*”; Thor Hellel 1732 “*retsep der Schneider*” aga samas *rät* ja *rättik*, milline erinevus vokalismis võib siinkirjutaja meelest olla kas juhus, mingi kirjatra-ditsioon või lihtsalt tingitud sõnade kujust (*retsep*’as teise silbi vo-kaali assimilatoorne mõju, *rät*’is esisilbi vokaali lahtisuse ja pala-talisatsiooni kontrast). Hupelil 1818 on *a-*, *ä*-tüveline *rätsep* ja *retsep* mõlemast peamurdest. Esmakordselt ei tule rööpne genitiiv *-sepi* esile mitte Wiedemanni sõnaraamatus, vaid – mida Saareste ei teadnud – Pärnu vaimuliku Salomo Heinrich Vestring’i (1663–1749) käsikirjalises sõnastikus märksõna *Raudsep* all, kuna *Rätsep* on antud *a*-tüvelisena. Omaette *sepp*-sõna *i*-tüvi, võib-olla pärit *ü-hüpokoristikumist, on teada juba XVI sajandi Läänemaalt (Stackelberg 1927/29: 150: *Seppi Thonnies*, vrd *sepikoda*, *sepis-tama*, *sepitsema*, *sepiline* jne).

Ahrens on eespool tsiteeritud. Wiedemannis on antud nii kol-me- kui ka kahesilbiline käänamine. Kolmesilbiseks nimetan seda, mida nüüdiskeeleõpetuses tunneme Muugi IV kahesilbiseks seda, mida tunneme Muugi II ja VI käändkonnast, käesoleval juhul VI käändkonna 1. tüüpkonnast.¹¹ Jääb vaid mainida, et W. Schlüter on Õpetatud Eesti Seltsi 1909. aasta “*Sitzungsberichte*’s” (: 43) arva-nud *rätsepa* ilma lähema põhjendusega (alam)saksa laenuks (Saareste 1940: 226).

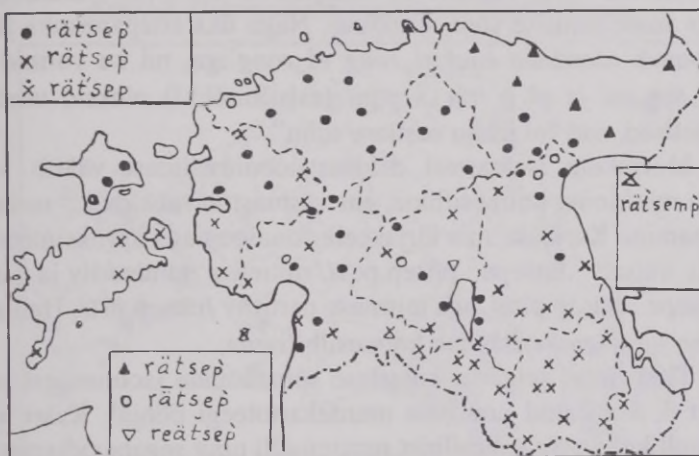
Eesti murded. Saareste oli “umb. 18 a. eest”, s.t kahekümnendate algul astunud Akadeemilises Emakeele Seltsis üles Ahrensi etü-moloogia poolt. 1940 oli tal käepärast juba väga suur osa sellest ainestikust, mida sisaldab Eesti Keele Instituudi üldsõnavarakogu, ja ta annab sellest ülevaate kahes pikemas kirjalõigus ning ühe kaardi abil (siin on see kaart 1).

Kaart näitab, et *t* on olnud lühike eeskätt geograafilises Põhja-Eestis, kuid tunduva kandepinnaga ka Lõuna-Eestis, eriti Võrts-järve meridiaanist läände. Pikk on ta olnud geograafilises Lõuna-Eestis hajumisega kuni Laiuse ja Kullamaa kihelkonnani. Kui

¹¹ Tüüpkondade sõjajärgne ümberistimine “alaliikideks” ja tüüpide nimetamine “tüüpkondadeks” ei sobi siinkirjutaja terminoloogiliste arusaamadega. Või otse ütelda: *eine Verschlimmbesserung ist das!*

vaatame *t* kaarti, mis koostatud tänapäevase üldsõnavarakogu põhjal – kaarti 2 –, siis näeme veel suuremat pika ja lühikese *t* maa-alalist segunemist, näiteks Lääne-Virumaal, Harju-Järva piiril, samuti Hiiumaal.

Kaart 1. Andrus Saareste kaart rätsepa kohta.

Kaart 2. Häälikuid sõnas rätsep.

Kuid see üksainus klusiil esisilbi lõpul sibilandi ees ei kajasta sõnatüve struktuuri ja viimasest sõltuvat morfoloogilist tüüpi sel-

gesti. Kui jätta hetkel kõrvale üksikute murrakute iseärased deklinatsioonimallid, siis taandub sõna struktuur ikkagi eelmainitud kolme- ja kahesilbisele tüübile. Kolmesilbiline mall ei vali *t* pikkust, sest temasse sobib nii raske- kui ka kergeaktsendiline daktül (nagu genitiivid /*.tõrjuja/* ning /*asuja/* või /*tilkut,ti/* 'tilguti').¹² Kahesilbiline mall eeldab, et silbipaarile eelneval rõhulisel osal oleks mittekliitilise sõna struktuur. Nagu üks ettepanekuks jäänud ettepanek asendada *e.lektri_rong el_rong*'iga, nii ka vormid sg p /*rät_ .sep,pa/* ja pl p /*rät_ .sep,pi/* (esisilbirõhk!) oleksid tunduvalt hääbelised, nad "ei mahu eestlase suhu"

Murrakute iseärasest deklinatsioonimallidest väärib vahest enim märkimist kolmesilbiline, ent vastuastmevaheldust¹³ meenutav käänamine Karksist, mis kirjakeele fonoloogiaga aproksimeerituna oleks /*rätsep : .rätsepe : rätsep,peT/*, mitmuse nominatiiv ja genitiiv /*.rätsepe : rätsep,pite/*, aga mitmuse partitiiv /*rätsep,piT/*. Halliste *rä tsemp ~ rätsemB* käändub kolmesilbilisena.

Tüki maad selgema kujutluse sõnatüüpide jaotumusest pakub kaart 3, koostatud praeguse murdekartoteegi põhjal. Kaart näitab otseselt kolme- ja kahesilbist muutemalli ning segaparadigmat paaril murrakualal. Siia on saadud kaasa võtta ka Kirde-Eesti rannikumurre, kus pika ja lühikese *t* vastandust ei ole. Kahesilbise malli aladena eralduvad selgesti Tartu ja Võru murre, Helmet kaasa haarates, ning saared koos Lääne- ja Pärnumaa rannikukihelkondadega. Segakäänamist on kuulnud Puhja ja Kodavere murrakualal. Mõlemat malli on märgitud esiteks Juuru ja Martna kihelkonnast, teiseks on kolmesilbiline mall üles tähendatud Vaivara kihelkonna keskosast Mustjõelt, kuna rannemalt on teada kahesilbiline.

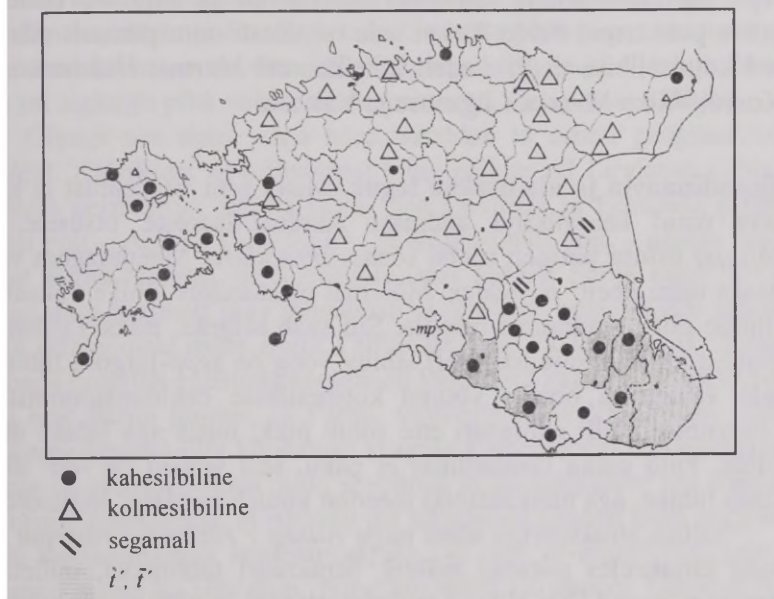
Mujal on käänamine kolmesilbiline, s.t selline, mis sobib (ka) kergeaktsendilise esisilbiga. Kuid eraldi tähelepanu pälvivad teated Kuusalu ja Vaivara kihelkonnast. Kuusalust on teada sg g *-seBä*, pl

¹² Kiilutud punkt silbi ees märgib rasket aktsenti (nais- või meestakti, s.o silbipaari või rõhumallis üksikuks jääva silbi "kolmandat välde"), /*k p t/* on leenised, /*t, t/* jts geminaadid, allpool ette tulevad /*k p T/* lühifortised nagu sõnade *kanarbik*, *Margit* ja *rätsep* lõpul. Lähemalt vt Saari 1995.

¹³ Päriastmevaheldus nagu *padja .patja*, vastuastmevaheldus nagu *.turbe : turvet*. Astmevahelduse määramisel on parem ainsuse nimetavad mängust välja jätta. Liiasi kasutatavat Soomest tulnud lektorid termineid, mis on sõnatähenduselt risti vastupidised meie sissekulunud "nõrgenevale" (*padja : .patja*) ja "tugevnevale" (*.turbe : turvet*); vrd nt Remmel, Valgma 1970: 39.

n -*seBäd*, g -*seppi*, p -*seppi*, ill -*seppisse*; Vaivara Kudrukülast sg g *rätsepi*, Utriaist sg p -*seppi* ja -*seppi*, pl g *seppi*, p *seppisi*. Nendes arhailistes murrakutes on kaheasilbine mall ka otse ootuspärane, moodustades jäänuki kolmandast perifeersest kaheasilbise malli lai-gust.

Kaart 3. Deklinatsioonimallid: substantiiv rätsep.

Kaardilt 3 nähtavas kolmesilbise malli piirkonnas julgeksin näha Vana-Eestimaa linnade, eeskätt Tallinna kiirgala. Kui allpool piirdun Tallinna seikadega, siis küll eeskätt seetõttu, et muude linnade kohta pole andmeid käes, aga see ei tähenda, et eesti rahva nime kandnud maaosa pealinna majanduslik ning ühtlasi lingvogeograafiline mõju poleks eestlaste maal tunduv olnud. Võib-olla on Pärnul ja Viljandil olnud omaette mõjuväli; sellest võimalusest tuleb lühidalt juttu edasises.

Palatalisatsiooni, mis võiks tähendada, kuid siinkirjutaja meelest ei pea tingimata tähendama sõna esiosa rahvaetümoloogilist tõlgendamist 'rätiks, rätikuks', on otsida kaheasilbise malli aladelt, ja ühel nondest kahest, mis arvesse tulevad, teda leidubki – n-ü äärmises kagukaares. Kui nüüdiskogu ja Saareste (1940: 227) andmed kokku võtame, siis on palataliseeritud *t*-d kuulnud Helme (Jõgeveste ja Tõrva), Karula, Vastseliina, Räpina ja Põlva kihel-

konnast ning Setust. Kaardil on need murrakualad hallid. See süvalõunaesti maistu on palatalisatsiooni pärismaa ja enam kui mujal tuleb siin arvesse *pütsepa* ja *potsepa* peenenduse puhtfoneetilinegi analoogia, mängigu siis sisuline tõlgendus oma rolli või mitte.

Vestringil teises *sepp*-sõnas ette tulnud tüvevokaal *i* on *rätsepa* murdeainestikus esindatud nii harvalt ja hajusalt, et tema kohta pole muud öelda, kui et teda on täiesti ootuspäraselt märgatud kolmesilbise malli aladel: kihelkonnad Martna, Häädemeeste, Koeru, Väike-Maarja, Lügánuse ja Vaivara.

Skandinaavia ja alamsaksa tegur. Miski seni vaadeldust ei keelaks meid kaasallkirja andmast Ahrensi-Saareste otsusele, et *rätsepa* esiosa pärineb rootsi sõnast *skräddare*. Meenutagem vaid lisaks taani keelt: *skrædder*. Mõlemal on esisilbis lühike vokaal ja silpide piiril markantne meedia. Siit saab selgeks, miks Tallinnast (vahest ka Haapsalu toetusel) lähtuv voog on *sepp*-järgosa liitumisele vaatamata omaks võtnud kolmesilbise deklinatsioonimalli: kahesilbise malli silbipaari ette sobib pikk, mitte aga lühike üksilbik, kuid pikka laenuallikas ei paku, sest vokaal on *-dd-* tõttu lausa lühike, aga markantsetki meediat kuuleb eestlane leenisena.

Sellise struktuuriga sõnu nagu *rätsep* : *rätsepa* : *rätsepat* on eesti kirjakeeles piiratud määral. Struktuuri tähtmudel, milletaolistega töötavad Ülle Viks ja tema kaaslased, on ainsuse nimetavas

... [aeiouõääü] [ptkf] s [aeiou] [ptk],

kus kolmpunkt on konsonantide jokker.¹⁴ See jokker siin tähendab fonoloogiast hästi tuntud vaba silbialgu. Viks on lahkesti kasutada andnud oma vormileksikoni (1992) lemmastiku ASCII-failina. Sealt selgub, et *p*-ga lõppeva ainsuse nimetavaga sõnu selles mudelis peale *rätsepa* ei olegi (nimed nagu *Viilup* ja *Pihlap* ei kuulu loendisse); *t*-ga lõpevad *apsat*, *pitsat* ja *ofset*; *k*-ga lõppevaid on vormisõnastikus 36, neist enamik *k*-lise eesti sufiksiga, nt *plaksak* ja *kaksik*, osa aga laenu (nagu *kopsik* ja *podrätsik*). Ükski neist 40 nominatiivist ei ole raske aktsendiga ja see ongi mall, millesse

¹⁴ Kirjutan selle sõna ja hakkam kartma, et jokri kui metamärgi mõiste pole kõigile tuttav. Mõte on järgmine: selle kolmpunkti kohal võib seista mitu tahes konsonanditähete või mitte ühtegi (vrd DOSi tärnjokker). Inglise vaste on *wildcard*, soome keeles *jokeri*.

rätsepal tuli Skandinaavia *skrädd*-osisest lähtudes sobituda. Näeme, et siia sobitub koguni *apsat*, olgugi laenualiseks selgesti kahte lihttüve sisaldav sõna (vrd kõrgsaksa *Absatz*).

Kuid Saareste on märganud mõne üksiku tõi ke esisilbis pikka vokaalainest, olgu siis pikka vokaali või diftongi (1940: 227 ja sinne kaart 1). Kaardile 2 on tema ja nüüdse üldsõnavarakogu andmed kokku kantud (põikkastid pikkuskriipsuga): *rätsep*, *reätsep*, *Reatsepa* talu ja *Raatsepa talu*. Saareste peab väga tõenäoseks, et *rätsep*, *reätsep* on sõna kõige algsem kuju, kuid ei seleta, kuidas sai algkujju pikk vokaalaines, kui rootsi sõnas on see lühike.

Olgugi see aines väga hõre, sisaldab ta ometi geograafilisi vihjeid. Kaheksast kaardimärgist kuus paiknevad Liivimaa põhjapoolses perifeerias, kui ka mitte otse Liivimaa ja Eestimaa piiril. Neist neli – Audru, Tori, Suure- ja Kolga-Jaani oma – näikse osutavat Pärnu-Navesti suhtlusväliale, mis kulgeb põhja poolt Soomaa ning hargneb idas Põltsamaa ja Viljandi peale. Kuue märgi vööt jääb eemale mitte ainult Tallinnast, vaid ka Tartust, mis suure linnana Emajõel ei esinda keeleliselt kuigivõrd kaguala. Vööt algab aga otse Pärnu juurest, ja Pärnu, võib-olla koos Viljandiga, võib suurema linnana olla kõnealuse kiirgala komeedipeaks. Alamsaksa sõnas on esisilbi vokaal pikk, seepärast ei jää kõnealuse rea põhjuse otsijal märkamata, et *rätsep* jne on edeosa poolest üsna selgesti laen keskalamaksa keelekujust; *al-*, *el-* või *er-*lõppelisest vaheastmest ei ole ka siin jälgi. Ning kui nüüd väljaspool Tallinna (ja muude Eestimaa linnade) otsesemat mõjuala kujunes juba kord pika esisilbiga sõnamudel, siis võis see pikkus realiseeruda ka teisi kui vokalismis. Raskerõhuline /*rätseP*/ on otsekui rootsilähtene variant alamsaksalähtesel substraadil, kuid ega me tea, kui väga ta just ongi tekkinud põhjapoolse mõju all.

Jäävad veel kaks üksildast teadet pika vokaali kohta Risti ja Keila kihelkonnast. Siin Harjumaal ei ole alamsaksa mõju muidugi välistatud, kuid vähemalt Risti jäänukteate kohta leiame huvitava seletuse. Kõige otsesemalt näikse tegemist olevat rannarootsi malliga. Pärnu-Navesti väila ja samuti Laiuse-Torma kandi mõjustajana ei saaks rannarootsit oletada, siin aga küll. Et rootsi murdeis võis olla ka pikka vokaali, sellele osutavad kaudselt soome (*s*)*kraatari*, *raatari*, *skräätäri*, *räätäli* ja *raatali* (SKES II sub *kraatari*). Otseselt aga näitab seda Eesti rannarootsi ainestik XIX sajandist. Hiiumaal ja Pakris on olnud *skrädärr*, kuid Pakris ka

skræoðar; Noarootsis, Vormsil ja Vihterpalus on olnud *skræðar* (Freudenthal, Vendell 1886: 196). Ent Vihterpalu on just Risti kihelkonna rannikul.

Rätissepad. Olekski kõik, kui osa teada olevat ainestikku ikkagi ei kipuks uurijat viima rätsepa kui rätimestri jälile. Seda materjali on küll kasinalt, kuid küsimuse ta tekitab. Lugegem lõik Paul Johanseni ja Heinz von zur Mühlteni raamatust (1973: 195–), kuhu tõiked on võetud Tallinna linnaarhiivist:

Küllap oli umbsakslasi niihästi maarätsepate seas kui ka linna või eeslinna- de niinimetatud nurgarätsepate hulgas, kellele tsunftirätsepad võisid vahest paikamis- või sellesarnaseid töid möönda. Sellised umbsaksa lapirätsepad [Flickschneider] on Tallinnas ära tunda nende eesti ametinimetustest või isikunimedest, nagu *Jürgen rettisep* (1538 ..), *Zymen retzep* ja *Else rettesep* (1557), samuti *Thonnies retzep* (1571). 1502 on *Hannus rettesep* märgitud *katersass*'iks, nii et ta võis olla poolsakslane.¹⁵

Siinkirjutajale mujalt teada olev vanim *rätsep*-sõna esinemus Tallinna ürikuis on aastast 1538 (Audru mees *Andreas Radtsep* oli ühe samas kandis sündinud mehe maha löönud ja sai turbe; Essen, Johansen 1939: 82–). Lähim *Jürgen rettisep*'ale järgnev "rāti(s)-sepa" tõige pärineb 1548. aastast: 25. mail oli tapetud *Nan Rettisep ihm dorpe tho Karriuer* (samast: 137). XVI sajand on selle sõna tekkeloo seisukohalt juba üsna hiline aeg, milleks ta oli võinud algkujust nii või teisiti kaugeneda. 1599 on mulgi areaalis *Mustykulla*'s elanud veerandadra peremees *Ratysep Marcus* (Jakubowski, Kordzikowski 1915: 22). Mägiste märgib esisilbi *a*-ga teisendite kohta, et need võiksid olla *rät(i)sepa* kirjavealised variantid, aga vahest ka *Raudsepa* ja *Rata(s)sepa* moondisi (1969: 175). Meenutagem ka umlaudi ebakindlust keskalamaksaks kirjas ning *ä*-tähe puudumist poola tähestikus.

Kuidas "rätisseppi" seletada? Kõigepealt oleks ootamatu, kui Baltikumi kesk- ja varauusaegsete kirja-piltide najal tehtud etümoloogia väga puhtalt välja tuleks. Tõigete liiga tõrketu paiknemine skeemisse ärataks ennemini kahtlust. Kõnealuseil sõnakujudel võib

¹⁵ *Katersass*'i sõna, mille sugulust *kadakasaksaga* ei ole raske aimata, on eesti kirjandusharrastajale tuntud Jaan Krossi teostest. Sõna algsem kuju saksa keeles on *Katensaß* või *-sass*, kus järgosa märgib 'asukat' ja edeosa *Kate* tähendab maja, millel pole nimetamisväärsset krunti ümber või taga. Alamsaksa ruumis ei ole *Kate* tähendanud tingimata viletsat eluaset (Richey 1755: 112).

peale kirjatöös tekkinud kõikumise olla kaks alget. Need võivad olla alternatiivsed või koosmõjulised.

Esiteks mängib trohheiline sõnarütm tänapäevalgi tunduvat osa eesti sõnamallides ja sellest hälbimine tekitab pingeid mitte üksnes sõnavormide struktuuris, vaid ka muutmissüsteemis (*kontserdi* käänamine on probleemitu, *kóntserdi* oma mitte). Teise silbi vokaal võib olla koguni keskalamsaksa daktüülistest sõnavormirütmist sisendatud švaa, vrd nt *sniddeker* 'nikerdaja; tisler' *tegeder* 'kümnik, kubjas', *hudeler* 'kaltsakas' Kuid trohheilise edeosaga *sepp*-sõnu on ju hulgaliselt, ja nii on olnud ka endistel sajanditel. Eriti tasub tähele panna Tallinna XVI–XVII sajandi turberaamatus toodud nimesid muude edeosadega. Nii on 1533. aasta sügisel maha löödud Tallinna komtuuri alam *Hans Raudisep* ja järgmisel sügisel Viljandi kandi talupoeg *Hanne Raudisep* (Essen, Johansen 1939: 52, 57). Teise silbi *i* ei ole siin mingil kombel pärit sõna tüvest, vaid selle on siia toonud mallisund. Samasugune tüvevõõras *i* on *kingi(s)sepas*. "Raudisseppade" aastaarvud on "rätisseppade" ajale väga lähedased.

Teine alge, mida ei saa jätta nimetamata, ehkki siinkirjutajal temasse suurt usku ei ole, on mõistete 'paik' 'lapp' ja 'rätt' ristuvad piirjooned eesti ja soome keeles kahe peale kokku, kusjuures see ristumine võis sajanditetaguses Põhja-Eestis olla tublisti tundavam kui praegusajal. Soome nüüdiskirjakeeles tähendab *rätti* 'lappi' eraldi eseme mõttes (tolmu-, nõudepesulapp), kuid miks ta ei võinud eestlase meeles märkida ka 'paika' vähemalt siis, kui rahvaetümoloogiline vaist otsis laenatud osisele vastet. Kahtlane muidugi, kas lapirätsepad ise end säärasteks nimetama ruttasid. Kisad ja kismad tõusid ju sellepärast, et vusserid saavutasid tsunftimeistritega konkurentsi võimaldava taseme. Vusser on küll paha sõna, kuid sellega nimetatu ei pruukinud olla praagitootja.

Sõnaloolase suurimaks mureks jääb eestipärane sünonüümika: kui lähedane rätsepatööl oli kuuesepa amet ja kas eesti keeles on olnud ka veel muid kõnealuse töö tegijate nimetusi. Páris tõsiselt võetavaks kutseterminiks ei saa pidada ei *riieturi* ega Wiedemanni sõnaraamatus leiduvat *sikusõitjat* (1893 sub *sõitma*). Eks viimane ole pärit salmist "Rätsep tahtis ratsa sõita" jne.

Rohkem ma neist asjust ei tea. *Faciant meliora potentes*, see on: tulgu laulma, kel paremaid lugusid.

KIRJANDUS

- Bienemann jun., F. (toim.) 1897**, Livländisches Sagenbuch, Reval.
- Dehn, A. v. 1860**, Ueber das Freigesinde Kuiwsapa unter dem publ. Gute Alt-Karrishof im Hallistschen Kirchspiele. – Inland 28. März / 9. April, vg. 258–263.
- EA II = H. Kruus (toim.)**, Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg, Tartu 1937.
- Essen, N., Johansen, P. (toim.)**, 1939, Das Revaler Geleitbuch 1515–1626. I. T.: Text, Tallinn (= Publikationen aus dem Stadtarchiv Tallinn, Nr 9).
- Freudenthal, A. O., Vendell, H. A. 1886**, Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna, Helsingfors (= Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland VII).
- Greiffenhagen, O. (toim.) 1932**, Das Revaler Bürgerbuch 1409–1624, Reval (= Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, Nr 6).
- Gutzeit, W. 1887**, Wörterschatz der Deutschen Sprache Livlands. 3. T., Riga.
- Hellquist, E. 1966**, Svensk etymologisk ordbok. 3. uppl. B. II., Lund.
- Jakubowski, J., Kordzikowski, J. 1915**, Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. XIII. Inflanty. Część I, Warszawa (= Źródła dziejowe XXIV).
- Johansen, P. (toim.) 1935**, Libri de diversis articulis 1333–1374, Tallinn (= Publikationen aus dem Stadtarchiv Tallinn, Nr 8).
- Johansen, P., zur Mühlen, H. v. 1973**, Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval, Köln (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 15).
- Lasch, A. 1914**, Mittelniederdeutsche Grammatik, Halle a. S. (= Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte IX).
- Lasch, A., Borchling, C. (alustajad), Cordes, G. (toim.) 1961**, Mittelniederdeutsches Wörterbuch. III. Bd. 14. Lfg., Neumünster.
- Mägiste, J. 1969**, Sõna sepp vanimate eesti ürikute liitsõnalistes kutsenime-tustes. – Tulimuld 20, lk 171–178.
- Mägiste, J. 1982/83**, Estnisches etymologisches Wörterbuch VIII, Helsinki.
- Nottbeck, E. v. (toim.)**, 1890, Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383), Reval.
- Nottbeck, E. v. (toim.)**, 1892, Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383–1458), Reval.
- Ojansuu, H. 1916**, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta I. – Saareste 1940 järgi.
- Pall, V. (toim.) 1982–1989**, Väike murdesõnastik, Tallinn.
- Raun, A. 1982**, Eesti keele etümoloogiline teatmik, Rooma-Toronto.
- Richey, M. 1755**, Idioticon Hamburgense, Hamburg.
- Saareste, A. 1923**, 400-a. vanune keeleline leid Eestis. – Eesti Keel 2, lk 97–104, 136–149.
- Saareste, A. 1940**, Sõnaseletusi. – Eesti Kirjandus 34, lk 225–230.
- Saareste, A. 1958–1963**, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm.
- Saari, H. 1995**, Üks häälikuõpetus. – Keel ja Kirjandus 38, lk 84–98.
- Saari, H. 1996**, Das Morphem in der estnischen Wortbildung. – H. Leskinen, S. Maticzjk, T. Seilenthal (toim.), Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum Jyväskylä 10.–15. 8. 1995. Pars V. Sessiones sectionum. Lexicologia & Onomastica, Jyväskylä.

- Schiller, K., Lübben, A. 1878**, Mittelniederdeutsches Wörterbuch. 4. Bd., Bremen.
- SKES II** = Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja II. 3., muuttamaton p., Helsinki 1980.
- Soom, A. 1957**, Der Landhandwerker in Estland im 17. Jahrhundert, Bonn (= Commentationes Balticae III, 5).
- Stackelberg, F. Baron 1927/29**, Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–44). – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927, lk 78–254. – Separatdruck: Dorpat 1929.
- Zur Mühlen, H. v. (toim.) 1985**, Baltisches historisches Ortslexikon. Begonnen v. H. Feldmann. T. I. Estland, Köln/Wien (= Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 8/I).
- Valgma, J., Rimmel, N. 1970**, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. tr., Tallinn.
- Viks, Ü. 1992**, Väike vormisõnastik I, II, Tallinn.